

**DIE BÖHMISCHEN LANDTAGE SEIT IHREN ANFÄNGEN
BIS ZUM ANTRITT DER HABSBURGER AUF DEN BÖHMISCHEN THRON (1526)**

Zusammenfassung

Das Interesse für die Erforschung der böhmischen Landtage im Mittelalter begleitete die Versuche, die Machtausübung zuerst im entstehenden böhmischen Staat im 9. bis 11. Jh., später in der Regierungszeit der Přemysliden (bis 1306) und Luxemburger (bis 1437) zu untersuchen. Dies gilt auch für die stürmische Zeit der hussitischen Revolution und der Konsolidierungsversuche von Georg von Podiebrad (bis 1471) und der Jagellonen, bevor 1526 die Habsburger die böhmische Krone erreicht haben. Die entstehenden Landtage wurden als Zeichen für den stärker werdenden Dualismus der herrschaftlichen und ständischen Macht aufgefaßt. Zu diesem Thema steht vor allem in der tschechischen, aber auch deutschen und polnischen Geschichtsschreibung umfangreiche Literatur zur Verfügung, jedoch nicht für alle bereits erwähnten Epochen gleichmäßig. In einer kurzen Übersicht versucht der Autor die Entwicklung und die Rolle der böhmischen Landtage zu charakterisieren, indem er die Ergebnisse der bisherigen Forschung zusammenfaßt.

Die ältesten böhmischen Landtage haben wohl ihren Ursprung in den Volksversammlungen der Stämme (der sog. „věče“), die die Entscheidungen der Wojwoden beeinflussen konnten und damit das Gegengewicht zum Herrscher bildeten. Im Laufe des 12. Jh. änderte sich in Böhmen die Zusammensetzung dieser Versammlungen, die nun als Kolloquia oder schon Landtage bezeichnet werden. Unter den Teilnehmern setzten sich deutlich die Magnaten und die herrscher-nahe Schicht durch, wobei das Teilnahmerecht alle freien Landbewohner („zemané“) besaßen. Bis zum 13. Jh. war jedoch der Einfluß der Herrscherdynastie auf den Verlauf der Landtage so groß, daß die Mitsprache der Anderen nur auf einige Bereiche beschränkt war (Wahl von Fürsten und Bischöfen, Gesetzgebung, Gerichtswesen beim Auszug der Heere aus dem Lande und bei den Steuern).

Dies bestätigte sich gleich nach der Ankunft der Luxemburger an den böhmischen Thron, bei der Königswahl spielte der Landtag eine große Rolle. Um die Position des Landtages nicht weiter zu stärken, wurde dieser im 14. Jahrhundert immer seltener von den böhmischen Herrschern einberufen. Durch den Machtaufschwung der Böhmisches Krone bildete sich ein Generallandtag, der aber nur ausnahmsweise tagte, immer mehr spielten jedoch die Landtage der Länder der Krone (Mähren, Schlesien usw.) eine wichtigere Aufgabe, in Böhmen selbst die Kreistage, die sich aber meist mit lokalen Problemen beschäftigten.

Nachdem am Anfang der Hussitenkriege die königliche Macht in Böhmen nicht mehr funktionierte, wuchs die Rolle der Landtage erneut. 1421 beschloß der Landtag in Čáslav, an dem neben den Vertretern des Herren- und Ritterstandes auch die der Städte als vollberechtigter Stand teilnahmen, die Parität der Stimmen einzelner Stände in der dort gewählten Landesregierung. In der nachhussitischen Zeit nahm die Bedeutung der Kreistage wieder zu, die sich nicht selten nach der Angehörigkeit zu beiden konfessionell getrennten Parteien (katholisch – utraquistisch) zusammensetzten. Für die Entwicklung des böhmischen Parlamentarismus gegen Ende des Spätmittelalters war die Annahme der sog. Wladislawischen Landesordnung wichtig, die 1500 bewilligt wurde. Die Rolle der Städte in Böhmen wurde im Hinblick auf die aktive Teilnahme an der Landesverwaltung und in den Landesämtern bis 1526 zurückgedrängt.

Jaroslav PÁNEK

**Český a moravský zemský sněm
v politickém systému České koruny
doby předbělohorské (1526–1620)**

O zemských sněmech v Čechách a na Moravě platí do značné míry totéž, co svého času napsal Kazimierz Orzechowski o sněmu slezském.¹ Až na výjimečná období, k nimž patří doba revolučních sněmů husitských v 15. století či směřování ke konfederaci střeoevropských zemí a jejich sněmů na počátku 17. století, nedosáhly tyto zemské sněmy významu a proslulosti šlechtického sejmu Rzeczypospolite či anglického parlamentu. Přesto však zaujímají ve střeoevropském prostoru nepominutelné místo a jejich studium do budoucna nabízí příležitost ke strukturálnímu a funkčnímu srovnání s dalšími sněmy v sousedství, zejména právě ve Slezsku, dále v rakouských zemích a v německých teritoriálních státech. Velmi cenné však může být rovněž shledávání obecných a osobitých rysů při komparaci sněmů v českých zemích se sněmy v Polsku a v Uhrách, kde se vývoj na konci střeodověku a na počátku novověku ubíral jinými cestami, zejména k prosazení víceetapnové struktury a širší kompetence sněmovních institucí. Leč vzhledem k povaze přítomného sborníku, který má přinést základní informace pro polské badatele o dějinách parlamentarismu, se tato stať omezuje především na charakteristiku dvou zemských sněmů, na vzájemné srovnání sněmu českého a moravského a na vystižení jejich místa v politickém systému českého státu (České koruny) na prahu novověku.

Pro období mezi začleněním zemí České koruny do střeoevropské habsburské monarchie (1526) a drtivou porážkou stavovské opozice v bitvě na Bílé hoře (1620) je zachována poměrně rozsáhlá *pramenná do-*

¹ Kazimierz Orzechowski, *Ogólnośląskie zgromadzenia stanowe*, Warszawa–Wrocław 1979, s. 357.

kumentace k dějinám sněmovnictví. Především dva archivy – Státní ústřední archiv v Praze a Moravský zemský archiv v Brně – uchovávají řadu fondů (Archiv Koruny české, Desky zemské, Malý stavovský archiv, Královská registra, Stará manipulace, Sněmovní artikule – v Praze; Stavovské listiny, Stavovské rukopisy, zvláště Desky zemské, Sněmovní akta, Sněmovní tisky – v Brně), jež mají zásadní význam pro studium této tematiky.² Velmi důležitá je však také dokumentace v dalších domácích archivech regionálních (především šlechtická korespondence) a městských (písemnosti svědčící o sněmovní politice královských měst), ale i v archivech rakouských a dalších střeoevropských zemí. Vzhledem k množství a rozptýlenosti archivních pramenů se dosud nepodařilo veškerou pramennou základnu zvládnout, avšak zejména v heuristické a ediční rovině bylo již leccos vykonáno. Nejdůležitější výsledky představují pro Čechy mnohosvazková edice *Sněmy české*³ a pro Moravu třísvazková publikace Františka Kameníčka *Zemské sněmy a sjezdy moravské*.⁴ Obě tato díla jsou výsledkem úsilí předpozitivistických a pozitivistických českých dějepisců o zvládnutí obrovské látky s důrazem na edici (v Čechách) a na utřídění veškeré relevantní faktografie (na Moravě). Zatímco na Moravě se podařilo jedinci celou tematiku let 1526–1628 uspokojivým způsobem zvládnout, v Čechách zůstalo ambiciózní vydavatelské dílo nedokončeno, a to především v důsledku generační a metodologické proměny na přelomu 19. a 20. století. In extenso nebo v regestech (leč s nedostatečným kritickým komentářem) byly zveřejněny všechny dostupné prameny pro léta 1526–1604, zatímco pro následující období byla zvolena nesmírně náročná (v podstatě mediévistická) textová kritika, která dokázala precizně zpracovat již jen část dokumentace z let 1605–1607 a 1611. Bohužel tak vznikla ediční mezera právě pro nejdramatičtější období předbělohorského českého sněmovnictví, kde je třeba sáhnout k jiným – byť jen velmi mezerovitým – edicím nebo k nevydaným pramenům.⁵

² Souhrnné informace o jednotlivých archivních fondech podávají tyto publikace: Průvodce po Ústředním archivu ministerstva vnitra v Praze, Praha 1952 (= Sborník archivních prací II/2); Státní ústřední archiv v Praze. Průvodce po archivních fondech II, Praha 1955; Průvodce po Státním archivu v Brně, Brno 1954.

³ Antonín Gindely – František Dvorský – Julius Pažout – Kamil Krofta – Jan Bedřich Novák – Miloslav Volf (edd.), *Sněmy české od léta 1526 až po naši dobu, I–XI, XV/1–3*, Praha 1877–1955 (starší svazky vycházely souběžně v německé řadě pod názvem *Die böhmischen Landtagsverhandlungen und Landtagsbeschlüsse vom Jahre 1526 an bis auf die Neuzeit*).

⁴ František Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské*. Jejich složení, obor působnosti a význam od nastoupení na trůn krále Ferdinanda I. až po vydání Obnoveného zřízení zemského (1526–1628), I–III, Brno 1900–1905.

⁵ Blíže Jaroslav Pánek, „Sněmy české“ (Naděje a ztroskotání edice k dějinám raného novověku), in: 130 let Zemského archivu. Sborník příspěvků z konference konané u příležitosti

Kritické zpřístupnění ucelené dokumentace k dějinám sněmovnictví v Čechách a na Moravě svým historiografickým významem přesahuje srovnávací dějiny parlamentarismu. „Bílá hora“, vnímaná řadou generací Čechů jako symbol pokoření českého státu, patří mezi největší traumata českých dějin,⁶ a ve stínu tohoto traumatu se v minulosti odehrávala interpretace dějin předbělohorské společnosti, stavovského zřízení a ovšem také sněmů jakožto jedné z klíčových institucí stavovského státu.

Na tomto politicky aktualizovaném myšlenkovém půdorysu po většinu 19. a 20. století vyrůstaly rozdílné přístupy k *hodnocení stavovství a jeho institucí*. Zakladatel moderního českého dějepisectví František Palacký se snažil o vyvážené hodnocení; pokládal za žádoucí rovnováhu královské a stavovské moci, ale v centralizaci a absolutismu nacházel nositele civilizačního pokroku. Jeho pokračovatelé se ve druhé polovině 19. století názorově rozdělili do dvou linií; konzervativci (Václav Vladivoj Tomek, Antonín Rezek a další) hodnotili stavovství velmi kriticky a dávali jednoznačně přednost habsburskému absolutismu, kdežto liberálové (Antonín Gindely, Petr Chlumecký, Josef Kalousek) hledali ve stavovství a jeho institucích předzvěst moderního federalismu a konstitucionalismu. V první polovině 20. století jednoznačně převládlo tzv. demokratické pojetí (Kamil Krofta, Jan Bedřich Novák, Julius Glücklich, Jan Kapras, Karel Stloukal, Jaroslav Prokeš a Otakar Odložilík), které nacházelo ve stavovských institucích záruky moderního demokratismu a vzájemné tolerance při soužití různých konfesí, ale také nástroj k ochraně českých národních zájmů. Souběžně se rozvíjející nacionalistické proudy český (zejména Josef Pekař) a německý (Bertold Bretholz) sice z protichůdných stran vyhotily jazykové aspekty stavovských institucí, avšak do hodnocení sněmů nevnesly významnější obohacení. Stavovským institucím nevěnovala (s výjimkou Václava Vaněčka a dalších právních historiků) větší pozornost ani marxistická historiografie padesátých a šedesátých let. Teprve od druhé poloviny sedmdesátých let se čeští historikové (Josef Janáček, Karel Malý, Karolina Adamová, Jan Kučera a další) vrátili k soustavnějšímu studiu dějin stavovského státu, práva a společnosti a při svém důrazu na strukturální a systémové problémy předbělohorské doby se do značné míry odpoutali od ideologické předpojatosti při posuzování úlohy sněmů a dalších stavovských institucí.⁷ Bádání o ději-

130. výročí založení zemského archivu a 100. výročí jeho zakladatele a prvního ředitele prof. A. Gindelyho, Praha 1993, s. 23–33, 108–109.

⁶ Srov. Victor S. Mamatey, *The Battle of the White Mountain as Myth in Czech History*, *East European Quarterly* 15, 1981, s. 335–345; Josef Petráň, *Na téma mýtu Bílé hory*, in: *Traditio et cultus. Miscellanea historica Bohemica Miloslao Vlk, archiepiscopo Pragensi, ab eius collegis amicisque ad annum sexagesimum dedicata*, Praha 1993, s. 141–162.

⁷ Podrobnější hodnocení: Jaroslav Pánek, *Úloha stavovství v předbělohorské době (Vývoj názorů novodobé české historiografie)*, *Československý časopis historický* 25, 1977, s. 732–761;

nách zemského sněmu v Čechách a na Moravě nebylo však ani zdaleka završeno a teprve čeká na syntézu, která by se mohla měřit se silesiackým dílem K. Orzechowského.⁸

Jedním z možných přístupů k výkladu českého sněmovnictví je zařazení jednotlivých institucí do *politického systému českého státu*, jak se vytvořil na počátku novověku. V tomto pojetí představuje souhrn vnitropolitických a zahraničně politických vztahů českého státu, vyplývající z rozdělení ekonomické a politické moci v tomto státě, ztělesněný v soustavě mocensko-politických institucí a uplatňující se na vrcholné úrovni celostátní i na nižších úrovních, zejména v měřítku zemském, regionálním a lokálním. Na všech těchto úrovních existovaly alespoň zárodky politické reprezentace. Na lokální úrovni, především v královských městech, byly od husitských dob příležitostně svolávány „*velké obce*“ svobodných a plnoprávných měšťanů, kteří se vyslovovali k zásadním otázkám veřejného života ve městě a v krizových situacích vytvářely protiváhu městské správy; upevňováním pozic radního patriciátu, byrokratizací městské správy a ovšem také cílevědomými zásahy habsburské vlády byl však tento institut v 16. století značně omezen.⁹

Hned na počátku novověku poklesly na významu rovněž regionální, tzv. *krajské sjezdy*, které byly českým protějškem polských sejmíků. Na počátku 16. století umožňovaly především nižší šlechtě (rytířům), aby se scházeli v krajských městech a radili se o regionálních nebo celozemských otázkách a popřípadě zvolili své zástupce na příští zemský sněm. Vzhledem k tomu, že se rytířstvo projevovalo jako odštědivý a nenasnadno zvládnutelný element, Habsburkové proti němu vystoupili hned v prvních letech po získání české koruny; roku 1528 zakázal Ferdinand I. samovolné svolávání sjezdů, a tím tuto instituci natrvalo spoutal. Krajské sjezdy se poté scházely jen za výjimečných okolností (například roku 1574, před očekávaným jednáním o církevně politické problematice, jemuž tehdejší král Maxmilián II. nebyl schopen zabránit); nepředstavovaly však již řádnou reprezentaci nižší šlechty, nýbrž jen výjimečný institut, který nemohl podstatně ovlivnit politickou a zvláště sněmovní kulturu české šlechty.¹⁰

id. (ed.), *Předbělohorská doba v českých dějinách*, Praha 1987 (= *Folia Historica Bohemica* 11); id., *Pekařovo pojetí předbělohorské doby*, in: Ivo Navrátil (ed.), *Josef Pekař a české dějiny 15.–18. století*, Bystrá nad Jizerou 1994, s. 75–84; id., *La Bohême et la monarchie des Habsbourg au début des temps modernes: Où va la recherche tchèque de nos jours?*, *Studia Comeniana et historica* 54, 1995, s. 109–125.

⁸ Viz výše pozn. 1.

⁹ Jaroslav Pánek, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, in: J. Pánek (ed.), *Česká města v 16.–18. století*, Praha 1991, s. 15–39.

¹⁰ Bohuš Rieger, *Zřízení krajské v Čechách I*, Praha 1889; Jaroslav Macek – Václav Žáček, *Krajská správa v českých zemích a její archivní fondy*, Praha 1958; Josef Janáček, *České*

Zřízení Zemská

Zasedání většího zemského soudu (jádra českého sněmu) na Pražském hradě, dřevorez v *Zřízení zemském Království Českého*. Praha 1530

Zasedání ve Staré sněmovně na Pražském hradě,
Publication der neuen Perckwercks Vergleichung im Königreich Böhmen, 1575

Odsunutí krajských sjezdů a jejich účastníků – „krajanů“ – na okraj politického dění posilovalo výlučné postavení zemských sněmů jakožto nejdůležitějšího článku stavovské reprezentace. Leč formálně působily na vyšších úrovních politického systému ještě další instituce, které se dostávaly do kompetenčního napětí se zemskými sněmy. Pro všechny země České koruny byl příslušný *generální sněm*, na němž se scházely delegace všech pěti korunních zemí, nejčastěji však zasedaly delegace čtyř „vedlejších“ čili inkorporovaných zemí (Moravy, Slezska, Horní a Dolní Lužice) jakožto zmocněné reprezentace na Pražském hradě společně s českým zemským sněmem. Tato instituce mohla mít velký význam pro upevňování jednoty státu, neboť byla předurčena zejména k projednávání rozporů mezi zeměmi a k formulaci společných stanovisek k politice, vojenství či náboženským poměrům. Soustavnou snahu Habsburků využít generálního sněmu ve prospěch centralizačních zájmů (mj. ke zjednodušení daňové schvalovací procedury) stavy správně pochopily jako tendenci k oslabení zemských sněmů a postavily se tomuto úsilí na odpor. Trvaly na stanovisku, že žádné usnesení generálního sněmu není pravoplatné, pokud je dodatečně neschváli sněm v každé jednotlivé zemi. Proto generální sněm v 16. a na počátku 17. století nemohl vyrůst v plnohodnotnou stavovskou reprezentaci v celostátním měřítku.¹¹

Stejný osud postihl rovněž habsburskou snahu o svolávání *kongresů* či poradních *shromáždění předních šlechticů ze všech zemí habsburské monarchie* nebo alespoň ze zemí českých a rakouských. Pokud se představitelé české a moravské aristokracie takových zasedání zúčastnili, chápali je pouze jako nezávazné konzultace a odkazovaly panovníka ke směrodatnému rozhodnutí zemských sněmů.¹²

Česká a moravská šlechta však nebyla zásadním odpůrcem generálního sněmu, pokud by zůstal skutečně stavovským reprezentačním orgánem. Prokázala to v letech českého stavovského povstání 1618–1620; tehdy se stavy všech pěti korunních zemí dohodly na přijetí nové ústavy (*České konfederace* z roku 1619),¹³ v jejímž smyslu se pojitkem státu stal vedle voleného krále právě generální sněm. Jeho vrcholným

dějiny. Doba předbělohorská 1526–1547, I/2, Praha 1984, s. 56; František Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*, Brno 1902, s. 173nn.

¹¹ Václav Vaněček, *Tři druhy stavovských shromáždění v českém státě 16. století*, *Právněhistorické studie* 4, 1958, s. 244–249; id., *České sněmy za stavovské monarchie (od poloviny 15. století do počátku třicetileté války)*, in: *Česká národní rada, sněm českého lidu*, Praha 1970, s. 103–116.

¹² Kamil Krofta, *Snahy o společný sněm zemí domu rakouského v letech 1526–1848*, in: *K. Krofta, Byli jsme za Rakouska... Úvahy historické a politické*, Praha 1936, s. 142–219.

¹³ Edice textu *České konfederace* z 31. VII. 1619: F. Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*, s. 649–669.

posláním bylo svobodné volení krále a ochrana práv, privilegií a rovnocennosti všech konfederovaných zemí. Na tomto konstitučním základě ustavený stát nabízel novou perspektivu pro rozvoj přinejmenším dvou-
stupňového reprezentativního zřízení (na úrovni zemských sněmů a sněmu generálního) a do budoucna otvíral příležitost k dobudování uceleného raně novověkého parlamentního systému. Leč katastrofální výsledky války českých stavů proti Habsburkům rozhodly o tom, že slibné perspektivy generálního sněmu vyzněly naprázdno. Jediným podstatným článkem českého sněmovnictví zůstaly tak na počátku novověku pouze *sněmy zemské*.¹⁴

Sněmy v obou zemích odpovídaly tamní skladbě stavovské obce, jak se vyvinula v 15. století v důsledku husitské revoluce a dalekosáhlé sekularizace církevního majetku. V Čechách, kde církevní majetky poklesly na minimum, zůstaly zachovány pouze tři *stavy* (panský, rytířský a městský), jimž také odpovídaly tři *sněmovní kurie*. Naproti tomu na Moravě se udrželi také preláti (jakožto druhý stav) v čele s velmi zámožným olomouckým biskupem; nicméně na moravském sněmu tvořili první kurii páni (včetně biskupa), druhou rytíři a třetí preláti spolu se zástupci královských měst. V kurii panské a rytířské měl právo zasedat každý dospělý šlechtic, který držel v zemi alodiální pozemkový majetek a inkolát. Ačkoli byli na sněm formálně zváni všichni páni a rytíři bez omezení, nikdo s tak početnou účastí nepočítal. Ostatně zasedací prostory na Pražském hradě (pro český sněm), či v Olomouci a Brně (pro sněm moravský) nebo výjimečně v některém jiném městě byly uzpůsobeny pro příjezd jen malého zlomku nobility. Vzhledem k tomu, že šlechtici tvořili v předbělohorské době v obou zemích kolem 1% všech obyvatel, bylo by se jich teoreticky mohlo shromáždit až několik tisíc; ve skutečnosti však – už vzhledem k nákladnosti delšího pobytu v hlavním městě – bývalo v Čechách kolem stovky sněmovníků (počet v rozpětí 200–300 osob už byl mimořádně vysoký) a na Moravě pouze několik desítek. Královská města (v Čechách jich bylo kolem 40, na Moravě pouze 6) byla zastoupena zpravidla svým kancléřem či předním radním písařem a někdy dalšími delegáty, za moravské kapituly a kláštery vystupovali jejich přední preláti. Takováto skladba sněmovních kurií se jevila jako netřesitelná, jakkoli postupem času i v Čechách rostla politická váha prelátů a třebaže se tam objevovali aristokraté s hraběcím či knížecím titulem; pouhá úvaha o tom, že by mohl vzniknout knížecí stav, jaký byl

¹⁴ Václav Vaněček, Sněmy za českého stavovského povstání 1618–1620, in: Česká národní rada, sněm českého lidu, Praha 1970, s. 117–121; Karel Malý, Změny státního zřízení v českém stavovském povstání, *Folia Historica Bohemica* 8, 1985, s. 63–88; Karolina Adamová, K otázce konfederálních snah v českém státě na počátku 17. století, *Právněhistorické studie* 27, 1986, s. 57–96.

ve Slezsku, vyvolala v padesátých letech 16. století bouřlivý odpor s vážnými mocenskými důsledky.¹⁵

Zemský sněm svolával v předbělohorské době panovník (toto výlučné právo prosadil Ferdinand I. už roku 1528), který mu také předkládal své návrhy v podobě královské *propozice*,¹⁶ a to především za účelem získání daní nebo vojenské pomoci. Iniciativu však měli také sněmovníci, kteří si naopak přáli projednávat otázky hospodářské, administrativní, právní, církevně organizační a další, jež se týkaly buď záležitostí celé země nebo stavu (*obecné artykule*) nebo jednotlivců (*speciální artykule*). Sněm zaha-
joval panovník, další člen habsburského rodu nebo pověření šlechtici, jmenovaní k tomu účelu *královskými komisaři*, načež se sněmovníci rozešli do kurií a tam jednali za předsednictví k tomu příslušných hodnostářů.¹⁷ V kuriích se hlasy jednoduše nesčítaly, nýbrž „vážily“, to znamená, že rozhodovalo mínění nejvýznamnějších členů kurie, k nimž se potom ti další zpravidla přidali. Naproti tomu na plenárním zasedání bylo nezbytné dosáhnout jednomyslnosti, což se ovšem někdy ve vy-
hrocených situacích dělo tvrdým nátlakem kurie silnější na kurii slabší (zejména tlakem pánů na zástupce královských měst). Dosahování shody přesto nebylo jednoduché; pokud již zaujaly společné stanovisko všechny kurie, nemuselo to být přijatelné pro panovníka či jeho komisaře. Proto docházelo – zejména při vyměřování daňových břemen – k opakovaným projednáváním téže záležitosti v podobě duplik, triplik atd. Zatímco panovník by byl nejraději uzavřel sněm hned po vyřízení propozice, pro stavovské sněmovníky bylo důležitější projednání obecných a zvláštních artykulů; proto se často odmítali k daňovým a vojenským záležitostem vyslovit dříve, než dosáhli žádoucího výsledku při projednávání svých návrhů. Teprve po docílení dohody o jednotlivých člancích bylo možno dospět k *usnesení* („sněmovnímu snešení“), které však nenabývalo platnosti bez *panovnické sankce* (na Moravě se tato sankce týkala jen zvlášť

¹⁵ Srov. Jaroslav Pánek, Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547–1556), *Československý časopis historický* 31, 1983, s. 855–884.

¹⁶ Propozice, stejně jako usnesení a další sněmovní dokumenty českého a moravského zemského sněmu (ale také sněmu generálního) byly sepisovány v českém jazyce; starší praxe jednání v češtině byla totiž uzákoněna (na Moravě roku 1480, v Čechách roku 1495), což znamenalo, že v obou zemích byla až do dvacátých let 17. století jediným oficiálním jazykem čeština; pokud na sněmu promlouval příslušník habsburského rodu, který dostatečně neovládal český jazyk, německy, byl jeho projev tlumočen do češtiny.

¹⁷ Na českém zemském sněmu předsedal celému sněmu a panské kurii nejvyšší purkrabí pražský (současně předseda zemské vlády), popřípadě nejvyšší hofmistr, rytířské kurii nejvyšší písař a městské kurii kancléř Starého Města pražského; na moravském zemském sněmu předsedal plenárnímu zasedání a panskému stavu moravský zemský hejtman nebo nejvyšší komorník, rytířské kurii dvorský sudí (hofrychtář) a prelátsko-měšťanské kurii podkomorí.

důležitých rozhodnutí) a bez vložení do *desk zemských*. Třebaže už v 16. století byla sněmovní usnesení běžně vydávána tiskem a v této podobě rozšiřována, k jejich zákonné platnosti stačila slavnostní *intabulace* do veřejných knih (*desk zemských*), jíž se účastnili nejvyšší zemští úředníci, soudcové a ostatní sněmovníci jako tzv. *relátoři*.

Třebaže byly český a moravský zemský sněm strukturálně i funkčně blízkými tělesy a v mnoha ohledech vykonávaly podobnou agendu (od rutinního jednání o daních až po přijímání velkých zákoníků – „*zemských zřízení*“),¹⁸ v některých podstatných rysech se lišily. Zatímco moravský sněm reprezentoval politické myšlení skutečně „*zemské*“ (s důrazem na svébytnost Moravy), český sněm se věnoval vedle užších záležitostí Čech také celému státu a zastupoval „*korunní myšlení*“, pečoval o celistvost České koruny a o komorní (královský) majetek, o mezinárodní smlouvy a zahraniční léna (*feuda extra curtem*) a až do počátku 17. století si osoboval výlučné právo na volbu či „*přijímání*“ panovníka.¹⁹ Moravský sněm většinou v menší míře zasahoval do politiky celého českého státu a habsburské monarchie (ovšem v kritickém roce 1608 dokázali Moravané postupovat naprosto samostatně proti svému vládci Rudolfovi II., a to v rozporu se stanoviskem českých stavů). V důsledku tohoto odstupu od dvorských záležitostí nebyl moravský sněm vystaven tak soustředěnému tlaku jako český a udržel si větší míru nezávislosti na panovníkovi. Jeho svébytnost se projevovala rovněž zachováním starobylé instituce *landfrýdů*, do nichž vstupovali sněmovníci spolu s panovníkem (markrabětem) a stávali se společnými ručiteli míru a bezpečnosti v zemi.²⁰

¹⁸ Zemská zřízení, pocházející z předbělohorské doby, jsou zveřejněna v těchto novodobých edicích: Josef Jireček – Hermenegild Jireček (edd.), *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882; Julius Glücklich (ed.), *Nová redakce zemského zřízení Království českého z posledních let před českým povstáním*, Brno 1936; František Čáda (ed.), *Zemské zřízení moravské z roku 1535 spolu s tiskem z roku 1562 nově vydaným*, Praha 1937.

¹⁹ Ke korunnímu a zemskému myšlení Josef Válka, „*Moravanství*“ v 15. století. Komplikace ve vývoji české nacionality, *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity (SPFFBU)*, C 31, 1984, s. 145–154; id., *Morava ve struktuře a historii českého lenního a stavovského státu (Nástin problematiky)*, *Moravský historický sborník*, Brno 1986, s. 22–45; id., *Morava a Česká koruna na přelomu 15. a 16. století*, SPFFBU, C 35, 1988, s. 143–155; id., „*Státní a zemské*“ v českých dějinách, *Časopis Matice moravské* 109, 1990, s. 320–336; id., *Zemsko-stavovská politická mentalita v bělohorském období*, *Studie Muzea Kroměřížska*, 1990, s. 55–66.

²⁰ Zde vycházím ze studia edice *Sněmy české*, *Kameníčkových prací a řady dalších podkladů*, jež nelze jednotlivě uvádět; za zmínku stojí okolnost, že bude teprve zapotřebí detailně prozkoumat frekvenci a dobu trvání sněmů. Základní faktografii najde zájemce souhrnně v těchto kompendiích: F. Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské I*, Brno 1900, s. 1–60; Jan Kapras, *Právní dějiny země Koruny české, II/1*, Praha 1913, s. 435–443; Karel Malý – Florian Sivák, *Dějiny státu a práva v Československu I*, Praha 1988, s. 120–123; Karel Malý a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 1999, s. 64–66.

Zemský sněm byl v Čechách i na Moravě zabudován do poněkud archaické, avšak poměrně soudržné soustavy institucí, v nichž se prolínal vliv stavů, zejména ovšem pánů a rytířů, a krále. Tuto soustavu si lze představit na Moravě jako trojici, v Čechách jako čtveřici soustředných kruhů. Jádrem této soustavy byl v obou zemích tzv. *větší zemský soud*. V obou případech byl dvacetičlenný, a protože byl založen na právu zemském (tj. šlechtickém) a také jeho kompetence se vztahovala na svobodné osoby a svobodný (alodiální) majetek, zůstával trvale vyhrazen pouze šlechticům. Na Moravě, kde mělo panstvo drtivou převahu, se soud skládal ze 14 pánů a 6 rytířů, v Čechách z 12 pánů a 8 rytířů. Zemský soud požíval v celé šlechtické obci nejvyšší autority a až do druhé poloviny 16. století představoval nezpochybnitelné ztělesnění a zdroj spravedlnosti. Jeho rozhodnutí, zejména v záležitostech svobodného majetku a šlechtických osob, nesměl zrušit ani panovník. Autorita soudu byla podložena ustálenou vnitřní strukturou, přesným vedením protokolů (*desek zemských*, „*tabulae terrae*“) a ovšem také skutečností, že v něm před ostatními přisedícími zasedali *nejvyšší zemští úředníci* neboli členové *zemské vlády*. Personální ztotožnění soudců a vrcholných výkonných úředníků vytvářelo předpoklady k tomu, aby se zemský soud nevěnoval pouze justičním otázkám, ale aby ve svém základním nebo poněkud rozšířeném složení (po přibrání dalších zástupců panstva a rytířstva) získával také moc zákonodárnou a výkonnou.²¹

Na Moravě, jejíž markrabě (totožný s českým králem) sídlil mimo zemi, v předbělohorské době neexistovala panovnická (markrabská) rada. Naproti tomu v Čechách působila *královská rada*, a to v několika možných složeních. Užší královská rada byla totožná se souborem osob, jež tvořily sbor nejvyšších zemských úředníků (vládu) a větší zemský soud. Povoláním dalších šlechticů, zejména členů komorního a dvorského soudu či zvolených zástupců zemského sněmu, vznikala širší královská rada. Ve všech těchto případech šlo jen o kvantitativní změny, ale mocenské jádro zůstávalo identické. Byla to skupina aristokratů (předních pánů a několika výjimečně bohatých rytířů), kteří ovládali zároveň větší zemský soud, sbor nejvyšších zemských úředníků, královskou radu a ovšem také *zemský sněm*. Neboť tito aristokraté tvořili rozhodující článek zemského sněmu. Oni řídili jeho jednání a stáli v čele šlechtických kurií (*nejvyšší purkrabí* nebo *hofmistr* v čele českého a *zemský hejtman* v čele moravského panstva, *nejvyšší písař* v Čechách a *hofrychtář* na Moravě v čele rytířstva); oni byli nejlépe informováni

²¹ Hermenegild Jireček (ed.), Viktorina ze Všehrd O právních země české knihy devatery, Praha 1874; Bohumil Ryba (ed.), Pavel Stránský, *Český stát*, Praha 1953, s. 306nn.; Jan Kapras, *Právní dějiny země Koruny české II/1*, Praha 1913, s. 306nn.; František Kameníček, *Zemské sněmy a sjezdy moravské II*, Brno 1902.

o projednávaných záležitostech, oni mohli vyvinout největší tlak na ostatní sněmovníky a při uzavírání sněmu byli prvními mezi relátory.²²

Institucionálně zakotvené výsadní postavení malé hrstky osob bylo v Čechách a na Moravě respektováno a na přelomu středověku a novověku patřilo ke konstantám politického systému. Nejen proto, že čelní velmoži byli příbuzensky, majetkově a prostřednictvím klientely spjati s dalšími pány a rytíři. Neméně důležité bylo tradiční zakotvení předních aristokratických rodin mezi tzv. *starožitnými rody* či dokonce v čele veškeré šlechty (*vladaři* z rodu Rožmberků), stejně jako bezkonkurenčně silné majetkové zakotvení. Navíc po většinu 16. století zůstávali představitelé předních rodů umírněnými katolíky nebo utrakvisty a až na výjimky se nepřikláněli ke konfesijním extrémům. Od sedmdesátých let 16. století se však konfesijní polarizace začala projevat i v kruzích aristokracie, a panovník (císař a český král Rudolf II.) prosazoval nositele rekatolizace do zemské vlády a zemského soudu bez ohledu na jejich autoritu ve stavovské obci.²³

Při vyhrocování rozporu mezi privilegovanou katolickou menšinou a evangelickou většinou zůstávala (zejména v době zápasu o Českou konfesi – *Confessio Bohemica* – roku 1575) tribunou stavovské opozice sněmovní jednání.²⁴ Opoziční šlechtu na sněmu sice nebylo možno zcela umlčet, ale právě vzhledem k váze nejvyšších zemských úředníků a soudců – za všestranné panovníkovy podpory – bylo možné sněmovní jednání rozmanitými způsoby zmanipulovat. Situace se vyhroutil kolem roku 1600, kdy se Habsburkům a jejich exponentům podařilo prosadit radikální katolíky do vedení české a moravské zemské vlády i do královské rady, a tím zajistit nebývalý vliv minoritnímu habsbursko-katolickému seskupení šlechty také na obou zemských sněmech.²⁵

²² Nesčetné množství dokladů přináší edice Sněmy české I–XV; rozbor jednoho z případů manipulace účastníků generálního sněmu ve stati Jaroslav Pánek, K sněmovní politice Ferdinanda I. (Královův pokus o manipulaci českých stavů na generálním sněmu v roce 1557), *Folia Historica Bohemica* 2, 1980, s. 209–246.

²³ K tomu podrobněji Jaroslav Pánek, Zápas o vedení české stavovské obce v polovině 16. století (Knížata z Plavna a Vilém z Rožmberka 1547–1556), *Československý časopis historický* 31, 1983, s. 443–482; id., Rudolf II. als König von Böhmen, in: *Später Humanismus in der Krone Böhmen 1570–1620* (= Studien zum Humanismus in den böhmischen Ländern, Teil IV), (Hg.) Hans-Bernd Harder und Hans Rothe, Dresden 1998, s. 1–16.

²⁴ Nejdůkladnější zpracování tohoto velkého sněmu podal Ferdinand Hrejsa, *Česká konfesse, její vznik, podstata a dějiny*, Praha 1912; z hlediska politických dějin Jaroslav Pánek, *Zápas o Českou konfesi*, Praha 1991.

²⁵ Peter Chlumecky, Carl von Zierotin und seine Zeit, Brünn 1862, s. 183 nn.; Antonín Rezek (ed.), *Zápisky Viléma Slavaty z let 1601–1603*, Praha 1887; Julius Glücklich, Mandát proti Bratřím z 2. září 1602 a jeho provádění v letech 1602–1604, Praha 1904; Josef Borovička, Pád Želinského. Obsazení nejvyšších zemských úřadů v Čechách v letech 1597–1599, *Český časopis historický* 28, 1922, s. 277–304; id., Počátky kancléřování Zdeňka z Lobkovic, in: *Sborník prací věnovaných Gustavu Friedrichovi k 60. narozeninám*, Praha 1931, s. 435–455; Václav Líva,

Rostoucí napětí v politickém systému už nebylo možné řešit sněmovní rozpravou, nýbrž jen mocenskou konfrontací. Příznivá situace nastala v době habsburské dynastické krize a bojů o český trůn mezi císařem Rudolfem II. a arcivévodou Matyášem v letech 1606–1611. Opoziční proudy v obou zemích zvolily různá řešení. Moravané dali roku 1608 přednost – při využití sněmovní tribuny – okamžitému *personálnímu zvratu* a dosazení opozičního vůdce Karla staršího ze Žerotína do čela vlády, a tedy i do vedení celého systému zemské správy a sněmovnictví. Tímto zvratem dočasně upevnili dualistické zřízení a obnovili fungování stavovských institucí.²⁶

V Čechách, které byly jakožto sídelní země vládnoucího Habsburka vystaveny daleko většímu tlaku dvora, stavovská opozice rezignovala na dílčí personální změnu a rozhodla se pro radikální řešení. V kritickém roce 1609 přestala usilovat o svržení hlavního představitele radikálního katolického křídla Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, který zaujímal klíčové místo na sněmu, v královské radě a v zemské vládě jakožto nejvyšší kancléř Českého království. Zato však opozice rozvinula velkorysý *program rozšíření politického systému o alternativní instituce*, které by zůstaly vyhrazeny pouze evangelické šlechtě.²⁷

Nejprve si opozice pojistila reálný základ své moci – pozemkový a jiný hmotný majetek – a v roce 1608 si vynutila vydání majestátní listiny o nekonfiskování statků.²⁸ Nezranitelnost základního rodového zájmu, totiž jeho majetkové kontinuity, umožnila evangelickým opozičním vůdcům přejít do zápasu o Majestát na náboženskou svobodu z roku 1609 a o institucionální potvrzení vlastní moci, neomezované ani panovníkem, ani jeho stoupenci. Proti zemskému sněmu se postavil *sjezd utrakvistických (evangelických) stavů*, který nebyl oslabován vnitřními rozpory mezi sněmovníky a zaujímal vcelku jednotné stanovisko ke konfesijně politickým otázkám. Měl časem získat pevnější organizační strukturu a mohl řádnému sněmu konkurovat i počtem shromážděných osob, neboť v době vnitropolitického napětí dokázal přitáhnout evangelické pány, rytíře a měšťany ze všech částí země. Nešlo při tom o pouhý poradní orgán, neboť ze středu shromážděných evangelických stavů byly vybírány také orgány výkonné moci. *Direktorská vláda*,

Spiknutí Vchynských proti Rudolfovi II., Praha 1929; Josef Janáček, Rudolf II. a jeho doba, Praha 1987, s. 361nn.

²⁶ P. Chlumecky, Carl von Zierotin, s. 373nn.; Otakar Odložilík, Karel starší ze Žerotína, Praha 1936, s. 113nn.; J. Janáček, Rudolf II. a jeho doba, s. 388nn.; Josef Válka, Dějiny Moravy II, s. 78nn.

²⁷ Anton Gindely, Geschichte der Ertheilung des böhmischen Majestätsbriefes von 1609, Prag 1859; Kamil Krofta, Majestát Rudolfa II., Praha 1909.

²⁸ Julius Glücklich, Majestát Rudolfa II. z roku 1608 o nekonfiskování statků, in: *Od pravěku k dnešku (Sborník k 60. narozeninám Josefa Pekaře)*, II, Praha 1930, s. 15–29.

složená vždy po deseti osobách ze stavů panského, rytířského a městského, se stala důstojnou protivahou sboru nejvyšších zemských úředníků a byla schopna ujmout se v době krize řízení českých evangelíků; tak tomu bylo provizorně v letech 1609, 1611 a 1618–1619, kdy direktori zorganizovali protihabsburskou, v podstatě republikánskou vládu. Sjezd evangelických stavů volil rovněž *sbór defenzorů*, kteří měli chránit církev podobojí, avšak jejich pravomoc byla širší, neboť šlo také o všechny laiky, kteří se cítili ohroženi rekatolizací. Vznikl i protějšek katolické církevní organizace v podobě utrakvistické konzistoře a pražské univerzity, jež se dostaly pod správu defenzorů. Provizorní direktorská vláda a stálý sbor defenzorů, tedy mocenské orgány odvozující svou moc od vůle evangelických stavů a jejich sjezdu, aspirovaly na samostatný postup dokonce i v záležitostech daňových a vojenských. Svou někdejší nezvratnou autoritu ztratil též zemský soud a v konfliktech mezi stoupenci různých konfesí měl být nahrazen zvláštním tribunálem, paritně složeným z deseti evangelíků a deseti katolíků. V důsledku dalekosáhlých proměn v oblasti sněmovnictví a soudnictví tak docházelo k úplnému rozštěpení dosavadního politického systému.²⁹

Politická praxe druhého decennia 17. století sice přinesla dílčí kompromisy, ale podstata tohoto rozkolu zůstala zachována. Ačkoli zemský sněm a s ním spjaté tradiční instituce existovaly nadále, nejdůležitější rozhodnutí se již děla mimo sněm – jednak na panovnickém dvoře a v katolické místodržitelství, jednak na sjezdech evangelických stavů. Právě sjezdy, jež se konaly v březnu a květnu 1618, nabyly vysloveně protihabsburského rázu a zahájily české stavovské povstání. V průběhu povstání byly aktivizovány alternativní stavovské instituce, nicméně konečným cílem evangelických stavů zůstala obnova tradičních institucí, včetně řádného zemského sněmu, tentokrát však pod hegemonií evangelíků.³⁰

V průběhu pouhých tří let 1618–1620, kdy vyvrcholila a také ztroskotala česká stavovská monarchie, byly postupně uvedeny do života *tři rozdílné modely raně novověkého státu* a zároveň *trojí odlišné pojetí sněmu*. V době přechodné *republikánské* vlády (1618–1619) byly aplikovány alternativní instituce – konfesijně vyhraněný stavovský sjezd, který se navracel k původní formě zemského sněmu, ovšem zbaveného

²⁹ Kamil Krofta, Boj o konsistoř pod obojí v letech 1562–1575 a jeho historický základ, *Český časopis historický* 17, 1911, s. 28–57, 178–199, 283–303, 383–420; F. Hrejsa, Česká konfesse, s. 412nn.; Julius Glücklich, O pravomoci dané defensorům na sněmu r. 1609, *Výroční zpráva státní české reálky na Malé Straně v Praze za školní rok 1912/1913*, Praha 1913, s. 3–17.

³⁰ Julius Glücklich, O defensorech a českém povstání 1618–1620, *Český časopis historický* 27, 1921, s. 63–93; Jan Bedřich Novák, Rudolf II. a jeho pád, Praha 1935; J. Janáček, Rudolf II. a jeho doba, s. 429nn.

panovníkova vlivu, a jím volená direktorská vláda; tento model vznikl v Čechách, ale byl přijat i stavy moravskými. Druhá polovina povstání (1619–1620) znamenala sice návrat k *modifikované monarchii*, avšak s neobyčejně silným vlivem stavů a jejich sněmovní reprezentace; poprvé v českých dějinách se podařilo nalézt žádoucí rovnováhu mezi zemskými sněmy (Čech, Moravy a dalších tří korunních zemí) a sněmem generálním, který se stal fakticky nadřazenou reprezentací, mimo jiné oprávněnou provádět volbu krále a zajišťovat solidární obranu celého státu, tj. všech zemí sdružených v České konfederaci.³¹ Konečně od sklonku roku 1620 mohli Habsburkové prosadit v Čechách a na Moravě třetí model, který byl uskutečnitelný právě jen v zemích vojensky dobytých. Zemské sněmy byly v této době rekonstruovány tak, aby odpovídaly zájmům katolického panovníka (obnovení přednostního postavení prelátského stavu a hluboké pokoření královských měst), ale také byla snížena jejich pravomoc na pouhé projednávání královské propozice. Tento mezník sice neznamenal úplné zhroucení stavovské reprezentace, předznamenával však její naprosté podřízení zájmům *raně absolutistické* monarchie.

SEJM CZESKI I MORAWSKI W SYSTEMIE POLITYCZNYM KORONY CZESKIEJ W DOBIE PRZED BITWĄ POD BIAŁĄ GÓRĄ (1526–1620)

Streszczenie

Sejmy w Czechach i na Morawach nie osiągnęły w żadnym okresie takiego znaczenia, jak sejm szlachecki Rzeczypospolitej. Niemniej przysługuje jego pozycji w przestrzeni śródkowoeuropejskiej uwaga i dla przyszłych badań otwiera się możliwość strukturalnych i funkcjonalnych porównań z kolejnymi sejmami w krajach sąsiadujących z Koroną Czeską, szczególnie na Śląsku, w krajach monarchii austriackiej, jak i niemieckich państwach terytorialnych. Z uwagi na charakter niniejszej pracy zbiorowej, przybliżającej zasadnicze informacje polskim historykom, ogranicza się ten artykuł, przede wszystkim, do przedstawienia obu sejmów, porównania ich, jak i określenia ich miejsca w systemie politycznym państwa czeskiego na początku epoki nowożytnej.

Na wstępie zostaną przedstawione informacje o edycjach i o stanie udostępnienia materiałów źródłowych do historii sejmów w Czechach i na Morawach (Śląsk, jak i Łużyce nie zostaną włączone do rozważań, zwłaszcza że polscy historycy sami włączają te terytoria do swoich badań). Następnie w centrum zainteresowania stoi podstawowa literatura naukowa, która od połowy XIX wieku rozwijała się w silnej zależności od ideologicznej orientacji każdorazowych

³¹ Faktograficky dosud nepřekonaný souhrn podal Anton Gindely, *Dějiny českého povstání léta 1618, I–IV*, Praha 1870–1880; novější kritický pohled Josef Janáček (ed.), Pavel Skála ze Zhoře, *Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984; id., *České stavovské povstání 1618–1620 (Otázky a problémy)*, *Folia Historica Bohemica* 8, 1985, s. 7–41; Jaroslav Pánek, *Republikánské tendence ve stavovských programech doby předbělohorské*, ibidem, s. 43–62; K. Malý, *Změny státního zřízení v českém stavovském povstání*, ibidem, s. 65–73; Josef Válka, *Morava ve stavovské konfederaci roku 1619. Pokus o vytvoření paralelních církevních a politických struktur v Čechách a na Moravě*, *Folia Historica Bohemica* 10, 1986, s. 333–344.

autorów, i ich, z tego wyprowadzone, wyobrażenie historycznej roli stanów (linia konserwatywna, liberalna, demokratyczna, nacjonalistyczna, marksistowska i strukturalna).

Specyficzna pozycja sejmów w Czechach i na Morawach zinterpretowana zostanie w aspekcie wszystkich płaszczyzn systemu politycznego, które funkcjonowały w krajach Korony Czeskiej na początku epoki nowożytnej. System polityczny obejmuje w tym ujęciu kompleks wewnętrznych i zewnętrznych stosunków państwa czeskiego, jaki wynika z rozdziału siły ekonomicznej i politycznej wewnątrz tej państwowości, ucieleśnienia w systemie siły polityczne, które wywierały wpływ tak na najwyższej państwowej płaszczyźnie, jak i na niższych płaszczyznach, szczególnie w krajowym, regionalnym i lokalnym zakresie. Na wszystkich tych płaszczyznach znajdowały się zaczątki reprezentacji politycznej: na lokalnej płaszczyźnie chodzi o sporadycznie zwolowane miejskie „gminy”, na poziomie regionalnym, o „sejmiki powiatowe”, na płaszczyźnie krajowej o właściwe sejmy; na ogólnopństwowej niwie zdobył sobie uznanie sejm ogólny Korony Czeskiej. Po 1526 r. królowie habsburscy podejmowali próby co do utworzenia następnego typu zgromadzeń stanowych, który by miały reprezentować wszystkie kraje nowo powstałej struktury państwowej, a przynajmniej czeskich i austriackich krajów. Podczas gdy interesy większości stanów przez siły decydujące były podtrzymywane na niższym poziomie, podejmowane były przez Habsburgów wzmoczone wysiłki względem preferencji ogólnomonarchicznego zgromadzenia. Rezultat tych sprzecznych ze sobą starań polegał na tym, że jeśli chodzi o klęskę czeskich i morawskich stanów w bitwie pod Białą Górą (1620 r.) najważniejsze stanowiska sejmu czeskiego były bezsporne.

Struktura sejmu w Czechach i na Morawach różniła się przejściowo, a mianowicie w zależności od zakresu sekularyzacji dóbr kościelnych w XV w. i politycznej postawy królewskich (wolnych) miast. Podczas gdy na czeskim sejmie, który regularnie zwoływano na zamek praski, zbierali się w trzech kuriach panowie (arystokracja), rycerze (szlachta) i reprezentanci miast, obradowali na Morawach (w jednym z dwu głównych miast w Ołomuńcu lub w Brnie lub też w innych miejscowościach) panowie, rycerze, i przedstawiciele jedynie sześciu miast królewskich oraz prałaci (przy czym biskup ołomuński zajął wewnątrz kurii panów wiodącą pozycję). Pozycję rozstrzygającą miały w obu państwach „stany wyższe”, to znaczy szlachta. Na sejmie byli formalnie zaproszeni wszyscy dorośli panowie i rycerze, którzy rozporządzali dobrami alodialnymi (co stanowiło około jeden procent społeczeństwa), jednakże w rzeczywistości udział w sejmie brało znacznie mniej osób – w Czechach ok. 200–300 uczestników, na Morawach tylko kilkudziesięciu.

Dynamika i funkcja sejmów regulowane były ze strony władców przez konieczność opodatkowania społeczeństwa i aprobaty militarnego wsparcia (szczególnie dla walki z Węgrami), podczas gdy stany skupiały się na potrzebach krajowych w zakresie problematyki gospodarczej, społecznej, stanowej, prawnej, administracyjnej, kościelnej i innej. Chociaż problematyka procedury i kompetencje zatwierdzone były w pewnym zakresie tzw. statutu krajowego, to różnice interesów władców i stanów, jak i sprzeczności pomiędzy poszczególnymi stanami oraz pomiędzy grupami interesów prowadziły do ostrych starć i były rozwiązywane w zależności od każdorazowego stosunku sił. Rosnące fiskalne potrzeby i napięcia natury politycznej i wyznaniowej sprawiały, że sejmy były stosunkowo często zwoływane (czasem trzykrotnie w ciągu roku), i że w drugiej połowie XVI w. wydłużył się okres obrad (w niektórych przypadkach obradowano przez wiele miesięcy).

Najwidoczniejsze zmiany sejmu dokonały się w Czechach na początku XVII w., w połączeniu z osłabieniem dualistycznego systemu politycznego. Polegały one na funkcjonalnym porządku najważniejszych instytucji krajowych w formie skoncentrowanych okręgów, które najbardziej wpływowym czeskim arystokratom zapewniały skoncentrowaną władzę. Centrum władzy tworzył sąd krajowy, w którym zasiadali najznakomitsi urzędnicy krajowi. Przez powiększenie liczby osób (w czeskim sądzie krajowym zasiadło 12 panów i 8 rycerzy) powstała rada królewska, która tworzyła jądro sejmu. Wskutek tej organizacji sprawowali oni (arystokraci, ze stanu panów i w przypadkach wyjątkowych także przedstawiciele stanu rycerskiego) nadal władzę rozstrzygającą: we władzach krajowych, w sądzie krajowym, w radzie królewskiej, jak i w sejmie. Właściciele obszernych dóbr ziemskich i powszechnie uznane autorytety potrafiły utrzymać równowagę na sejmie i w wypadku społeczności stanowej. Gdy tylko jednak rekatolizacyjna polityka Habsburgów (podczas rządów Rudolfa II) wyniosła do tej pozycji grupę katolickich karierowiczów, uformowała się przeciw niej ewangelicka opozycja stanowa i w latach 1608–

–1618 system ten został, przez rozbudowę alternatywnych instytucji, postawiony pod znakiem zapytania. W opozycji do sejmu stało zgromadzenie stanów ewangelickich, które – bez względu na króla i katolicką część szlachty – nie tylko debatowano nad problemami kościelnymi i wyznaniowymi, ale także nad podatkami i potrzebami militarnymi. Ze zgromadzenia ewangelickich stanów, jako nowego stanowego przedstawicielstwa, wyłoniono rząd dyrektorów, który w sytuacji kryzysowej przejął władzę, formując swoje legalne rozszerezenia prawne.

W 1618 r. ukonstytuowała się w zasadzie republikańska forma rządowa, która na początku czeskiego powstania stanowego przejęła w Czechach całą władzę, i która też Czechy oraz inne kraje Korony po kolei za sobą porwała. Jednak nawet buntownicze stany uznawały tę instytucyjną zmianę za prowizorkę i starały się powrócić do klasycznych form państwowości. W latach 1618–1619 osiągnięto ostatecznie niezwykle funkcjonalne zjednoczenie sejmu we wszystkich krajach Korony z sejmem generalnym, który w myśl nowego prawa państwa czeskiego (Confederatio Bohemica) uzyskał niepodważalne prawo wyboru władcy i dalsze daleko sięgające kompetencje. W sytuacji krytycznej – wojny stanów przeciw monarsze – wyrażały stany chęć udoskonalenia całości sejmowo-prawnego systemu, jednak w latach 1620 zostały one zbrojnie pokonane i ich wszystkie projekty upadły. Nowe ustawy (Wznowione Statuty Krajowe dla Czech 1627 i dla Moraw 1628) zostały podyktowane teraz przez władcę. Ograniczyły one znacznie rolę sejmu czeskiego i morawskiego.

DER BÖHMISCHE UND MÄHRISCHE LANDTAG IM POLITISCHEN SYSTEM DER KRONE BÖHMENS IN DER ZEIT VOR DER SCHLACHT AM WEIßEN BERG (1526–1620)

Zusammenfassung

Die Landtage in Böhmen und Mähren erlangten im europäischen Vergleich zu keiner Zeit eine derartige Bedeutung wie etwa der Sejm der adeligen Rzeczpospolita. Nichtsdestoweniger gebührt deren Stellung im mitteleuropäischen Raum Beachtung und für künftige Forschungen bietet sich die Möglichkeit struktureller und funktionaler Vergleiche mit weiteren Landtagen in den Nachbarländern der Böhmisches Krone an, insbesondere in Schlesien, in den österreichischen Ländern sowie in den deutschen Territorialstaaten. Im Hinblick auf den Charakter des vorliegenden Sammelbandes (dies als grundlegende Information für die polnischen Historiker) beschränkt sich dieser Aufsatz vornehmlich auf eine Charakterisierung dieser beiden Landtage, auf den Vergleich zwischen ihnen, sowie auf die Bestimmung ihres Platzes im politischen System des böhmischen Staates am Beginn der Neuzeit.

Einleitend werden Informationen zu Editionen und zum Stand der Erschließung der Quellen zur Geschichte der Landtage in Böhmen und Mähren geboten (Schlesien sowie die beiden Markgrafschaften der Lausitz werden nicht in die Betrachtung einbezogen, zumal polnische Historiker selbst diese Territorien in ihre Untersuchungen einbezogen haben). Des weiteren steht die grundlegende Forschungsliteratur im Blickpunkt des Interesses, die sich seit der Mitte des 19. Jahrhunderts in starker Abhängigkeit zur ideologischen Orientierung der jeweiligen Autoren und der daraus abgeleiteten Vorstellung von der geschichtlichen Rolle der Stände entwickelt hat (konservative, liberale, demokratische, nationalistische, marxistische und strukturelle Linie).

Die spezifische Stellung der Landtage in Böhmen und Mähren wird mit Blick auf alle Ebenen des politischen Systems interpretiert, welches sich in den Ländern der Böhmisches Krone zu Beginn der Neuzeit herausbildete. Das politische System umfaßt in dieser Auffassung den Komplex der innen- wie außenpolitischen Beziehungen im böhmischen Staat, wie sie sich aus der Aufteilung der ökonomischen und politischen Macht innerhalb dieses Staatswesens ergaben, verkörpert im System der machtpolitischen Institutionen, die ihre Geltung sowohl auf der obersten gesamtstaatlichen Ebene wie auch auf niederen Ebenen fanden, insbesondere im Landes-, regionalen und lokalen Rahmen. Auf all diesen Ebenen gab es zumindest Ansätze einer politischen Repräsentation: auf lokaler Ebene handelte es sich um die sporadisch einberufenen städtischen „Gemeinden“, auf regionaler Stufe um die „Kreistage“, auf Landesebene um die ei-

städtischen „Gemeinden“, auf regionaler Stufe um die „Kreistage“, auf Landesebene um die eigentlichen Landtage; auf gesamtstaatlichem Niveau setzte sich allmählich der Generallandtag der Länder der Böhm. Krone durch und nach 1526 gab es Versuche der Habsburgerkönige hinsichtlich der Einberufung eines weiteren Typs ständischer Versammlungen, die alle Länder des neu entstandenen Staates repräsentieren sollten, zumindest aber die böhmischen und österreichischen Länder. Während das Interesse der meisten Stände durch die Entscheidungsgewalt auf unteren Ebenen aufrechterhalten wurde, unternahmen die Habsburger verstärkte Anstrengungen hinsichtlich einer Präferenz gesamtmonarchischer Zusammenkünfte. Das Resultat dieser gegensätzlichen Bestrebungen bestand darin, daß bis zur Niederlage der böhmischen und mährischen Stände in der Schlacht am Weißen Berg (1620) die wichtigsten Positionen des böhmischen Landtags unangefochten blieben.

Die Struktur des Landtages in Böhmen und Mähren unterschied sich zeitweilig, und zwar in Abhängigkeit vom Umfang der Säkularisation des Kirchenbesitzes im 15. Jahrhundert und der politischen Stellung der königlichen (freien) Städte. Während sich auf dem böhmischen Landtag, der regelmäßig auf die Prager Burg einberufen wurde, in den drei Kurien Herren (Hochadel), Ritter (niederer Adel) und die Repräsentanten der königlichen Städte versammelten, tagten in Mähren (in einer der beiden Hauptstädte, in Olmütz oder in Brünn, oder aber an anderen Orten) Herren, Ritter, die Vertreter von lediglich sechs königlichen Städten und auch die Prälaten (wobei der Bischof von Olmütz innerhalb der Herren-Kurie eine führende Position einnahm). Die entscheidenden Positionen hatten in beiden Ländern die „höheren Stände“, das heißt die Nobilität, inne. Zum Landtag wurden formell alle erwachsenen Herren und Ritter eingeladen, die über ein Allodialgut verfügten (was ungefähr ein Prozent der Bevölkerung repräsentierte), in Wahrheit jedoch nahmen weitaus weniger Personen am Landtag teil – in Böhmen im Höchstfalle etwa 200–300 Adelige, in Mähren lediglich mehrere Dutzend).

Dynamik und Funktion der Landtage wurden von seiten des Herrschers durch das Bedürfnis nach Besteuerung der Bevölkerung und der Billigung militärischer Unterstützung (insbesondere für den Kampf in Ungarn) bestimmt, während die Stände sich bemühten, vorzugsweise sog. Landesbedürfnisse zu behandeln, also wirtschaftliche, gesellschaftliche, ständische, rechtliche, administrative, kirchliche und weitere Fragen. Wenngleich Fragen der Prozedur und Kompetenz in gewissem Umfang von der sog. Landesordnung festgelegt waren, führten die unterschiedlichen Interessen des Herrschers und der Stände, ebenso wie die Gegensätze zwischen den einzelnen Ständen sowie zwischen den Interessengruppen, zu scharfen Auseinandersetzungen und wurden in Abhängigkeit vom jeweiligen Kräfteverhältnis gelöst. Die wachsenden fiskalen Ansprüche und Spannungen in politischen und konfessionellen Fragen bewirkten, daß die Landtage relativ häufig einberufen wurden (mitunter drei Mal im Jahr) und daß die Dauer der Beratungen sich in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts zunahm (in einigen Fällen tagte man über mehrere Monate hinweg).

Die sichtbarsten Veränderungen des Landtags vollzogen sich in Böhmen zu Beginn des 17. Jahrhunderts im Zusammenhang mit der Schwächung des politischen Systems des Dualismus. Dieser beruhte auf einer funktionellen Ordnung der wichtigsten Landesinstitutionen in Form konzentrierter Kreise, die den einflußreichsten böhmischen Aristokraten eine konzentrierte Macht sicherten. Das Machtzentrum stellte das Landesgericht dar, in dem auch die bedeutendsten Landesbeamten saßen. Durch eine Erweiterung der Zahl der Personen (im böhmischen Landesgericht saßen 12 Herren und 8 Ritter) entstand der königliche Rat, der den Kern des Landtages bildete. Im Gefolge dieser Organisation übten jene Aristokraten aus dem Herrenstand, und in Ausnahmefällen auch jene Vertreter aus dem Ritterstand, weiterhin die entscheidende Macht in der Landesregierung, im Landesgericht, im königlichen Rat sowie im Landtag aus. Sofern es sich um Personen mit dem umfangreichsten Grundbesitz und einer allgemein anerkannten Autorität handelte, vermochten sie ein Gleichgewicht auf dem Landtag und in der böhmischen Ständegemeinde zu wahren. Sobald jedoch die Rekatholisierungspolitik der Habsburger (während der Regierungszeit Rudolfs II.) in diese Positionen eine Gruppe katholischer Arrivierter brachte, formierte sich die evangelische Ständeopposition gegen diese und in den Jahren 1608–1618 wurde dieses System durch den Aufbau alternativer Institutionen in Zweifel gestellt. Gegen den Landtag stellte sich die Versammlung der evangelischen Stände, die, ohne Rücksicht auf den König und den katholischen Teil des Adels, nicht allein über Kirchen- und Glaubensfragen beriet, sondern auch über Steuern und militärische Erfor-

dernisse. Von der Versammlung der evangelischen Stände als der neuen ständischen Vertretung leitete die Regierung der Direktoren, die in der Krisensituation die Macht ergriff, ihren legalen Rechtsanspruch ab.

Im Jahre 1618 formierte sich im Prinzip eine republikanische Regierungsform, die zu Beginn des böhmischen Ständeaufstands alle Macht in Böhmen übernahm und die auch Böhmen und die anderen Kronländer schrittweise mit sich riß. Doch auch die rebellischen Stände verstanden diese institutionelle Veränderung als Provisorium und sie bemühten sich, zu den klassischen Formen des Ständewesens zurückzukehren. In den Jahren 1618–1619 gelang es schließlich durch eine bis dahin ungewöhnliche funktionelle Vereinigung der Landtage in allen fünf Kronländern mit einem Generallandtag, der nach neuen Verfassung des böhmischen Staates (*Confoederatio Bohemica*) das unbestrittene Recht zur Wahl eines Herrschers und andere weitreichende Rechtsvollmachten gewann. In der kritischen Situation des Ständekrieges gegen den Monarchen demonstrierten die Stände die Fähigkeit, das gesamte Landtags- und Rechtssystem rasch zu vervollkommen, doch im Jahre 1620 wurden sie militärisch besiegt und ihre gesamten Projekte scheiterten. Die neue Verfassung (Erneuerte Landesordnung für Böhmen 1627 und für Mähren 1628) wurde nunmehr bereits einseitig durch den Herrscher diktiert und gestand den reorganisierten Landtagen in Böhmen und Mähren lediglich eine untergeordnete Rolle zu.